

מיכל גבעוני

קץ התקיעות

זמן קצר לפני השבעה באוקטובר השלמתי מחקר שארך מספר שנים. המחקר עסק בפוליטיקה של התקווה והיאוש, בחן את השפעתן של נסיגת העתיד ושל התקיעות והדשדוש שאופייניים לה על החיים הפוליטיים בישראל ובמקומות אחרים, והראה כיצד תקוות ליברליות ופרוגרסיביות לשינוי מתארגנות מחדש כאשר קשה, אם לא בלתי אפשרי, לעגן אותן בציפיות ריאליות. בתחום המחשבה הביקורתית אפשר למצוא בשנים האחרונות אינספור תמרונים מושגיים שנועדו לבסס את התקווה מחדש, תחת שמות כגון תקווה רדיקלית או תקווה בחוסר תקווה. המאמץ להציל את התקווה הוא המענה הסטנדרטי של מחשבה זו לדכדוך, ליאוש, לבלבול ולאוזלת יד שנובעים ממשבר האקלים, מעליית הימין הפופוליסטי ומהשתרשות הקפיטליזם הניאו-ליברלי. אחת ממטרות המחקר הייתה להציג חלופה שיטתית לעמדה שרואה בתקווה סעד שיש לפתחו כדי להתמודד עם עתיד שאינו מבטיח טובות, ולשם כך הוא הִנדס לאחור את העיסוק בתקווה ועמד על המצבים האֶפְקְטִיבִּיִּים שמזינים אותו. המחקר, שפורסם בספרי **עתיד לשעבר: מדריך תיאורטי לחיים במבוי סתום**, ואשר ראה אור בדצמבר 2023, התבסס על גוף עשיר ואקלקטי של כתיבה מתחומי תיאוריית האֶפְקְט, התיאוריה הקווירית, הפסיכואנליזה והמחשבה הפמיניסטית, שמתבונן באופן מעמיק וסלחני בנטיות רגשיות שלא מרבים לדבר עליהן, שנתפסות כשם נרדף לתבוסתנות ולכניעה.

גוף כתיבה זה, שאני מציעה לכנותו "מחשבת ההתמעטות", מספק את אחד הדיוקנאות העשירים והמדויקים ביותר של ההווה הפוליטי בשדה התיאוריה העכשווית. אף שישנם הבדלים רבים בין העבודות שאני דנה בהן, כולן מזהות תחושות מעוכבות של שיתוק, אוזלת יד וחוסר אונים כתולדה ריאלית של מצב עניינים חברתי ופוליטי, ולא כביטוי פתולוגי לויתור ולכישלון. מעבודות אלה עולה כי הרגשות בעצמות נמוכה, שאינן

מוצאות פורקן בפעולה, ממלאות בחיים החברתיים והפוליטיים תפקיד מרכזי לא פחות מזה שממלאים רגשות עזים ואקטיביים. המסר האמיץ של מחשבת ההתמעטות הוא שאתוס הפעולה והפעלתנות שהתרגלנו לזהותו עם החיים הפוליטיים אינו מיטיב בהכרח איתם ואיתנו. לפי מחשבה זו, במבוי הסתום שמאפיין את תקופת הליברליזם המאוחר, מהלכים מאולתרים שנועדו לתחזק יכולת עמידות מסוימת אינם נופלים בערכם מההתנגדות והמרי שתנועות חברתיות והגויות רדיקליות מעלות על נס.

העיסוק של מחשבת ההתמעטות ברגשיות הכבויה וביכולת הפעולה המעוכבת בעידן שלנו היה מקור ההשראה למחקר, והנגשתה של מחשבה זו לקוראי וקוראות העברית הייתה אחת ממטרות הספר שכתבתי. אין לי ספק שמחשבה זו סיפקה כלים מדויקים לפענוח הרגשיות הפוליטית בישראל, במה שכיניתי בפתח הדבר המתוקן לספר, שנוסף לו לאחר השבעה באוקטובר – "היום שלפני". מחשבת ההתמעטות מבהירה שהלימבו, שנודע בישראל בכינוי העמום "המצב", אינו מצב חולף, אלא מאפיין מבני של החיים הפוליטיים העכשוויים. היא מראה שהסחרור המשמים שהם נקלעים אליו הוא תולדה צפויה של ההתפוגגות הבלתי־הפיכה של ההבטחות הפוליטיות ושל תסריטי השינוי והשחרור המוכרים. האבחנה הלא־מעודדת הזאת אינה מובילה את מחשבת ההתמעטות, ואינה צריכה להוביל אותנו להשלמה עם המצב הקיים, אבל היא מזמינה התבוננות מפוכחת ביכולת הפעולה הפוליטית ובמה שאפשר לעשות ביחס אליו. אחד השיעורים שמחשבת ההתמעטות מלמדת הוא ששום דבר לא יזוז, בפוליטיקה וביחס אליה, לפני שנכיר באמת המרה על נסיגת העתיד: למרות הקושי העמוק להפנים את הנטייה של החיים הפוליטיים להסתחרר במעגל סגור, אין לנו ברירה אלא למצוא דרכים להסתגל אליה.

בזמן שחלף ממועד צאתו לאור של ספרי **עתידי לשעבר**, לא הרביתי לדבר עליו. נמנעתי מכך לא מפני שסברתי שמחשבת ההתמעטות טעתה, אלא דווקא משום שאירועי התקופה הוכיחו עד כמה היא תקפה. האבחנות של מחשבת ההתמעטות – שלפיהן התקווה רעילה, העתיד מצוי מאחורינו, וספק אם יש לנו יכולת לפרוץ את המבוי הסתום – היו הדבר האחרון שהליברלים והשמאלנים שנותרו בינינו היו מעוניינים לשמוע בחודשי המלחמה הראשונים. באותו הזמן נדמה היה שיש דבר אחד שקבוצות שונות בחברה בישראל מסכימות עליו, והוא שהטראומה של השבעה באוקטובר היא נקודת מפנה ופתח לשינוי פוליטי מהותי. בחוגי הימין נקשרה הציפייה הזאת, ועדיין נקשרת, לחידוש ההתנחלויות ברצועת עזה, לטרנספר מואץ של קהילות פלסטיניות, ולתוכניות לשינוי הסטאטוס קוו בהר הבית. בחוגים הליברליים היא תורגמה להופעה המיוחלת של תנועת מחאה המונית

שתדיח את ממשלת הימין, תשים קץ לשלטונו של בנימין נתניהו ותמגר את השחיתות וההפקרה השלטונית. בחוגים של מה שנותר מהשמאל התפרשו הטבח והמלחמה כהזדמנות לפריצת דרך מדינית, שתתאפשר בזכות הלחצים הבין-לאומיים שהאסון עתיד להוביל אליהם. המשותף לכל הציפיות הללו היה ההרחקה של מחשבה בלתי-נסבלת אחת – המחשבה שהיום שאחרי כבר החל, וכי הוא אינו אלא גרסה אלימה ומדממת פי כמה של היום שלפני.

מחשבת ההתמעטות, ובעיקר עבודתם של לורן ברלנט, שאליה אני מתייחסת בהרחבה בספר, ערה לקושי לעכל את המבוי הסתום, ועומדת על הערך שטמון בהבטחות לא מקיימות במצב חסר אופק.¹ מושג המפתח שטובעים. ות ברלנט, "אופטימיות אכזרית", מסביר כיצד ציפיות לשינוי מצליחות לעמוד בעינן חרף כל תמרורי האזהרה שהמציאות מספקת. האופטימיות האכזרית – מבנה רעיל ומקיים כאחד של ציפייה ותקווה – היא הבסיס למה שנחווה כהסתגלות למציאות תמוהה ומערערת. הפשרה וההונאה העצמית שעליהן המושג מצביע קשורות לנטייה להיאחז באידיאות ובשאיפות שמספקות עיגון בעולם, גם כאשר תסריטי ההבטחה שנקשרים בהן נפרמים לנגד עינינו. האופטימיות האכזרית יכולה להסביר מדוע האסון הפוליטי שהלך והתפתח עם ההרג ההמוני, ההרס המסיבי וההרעבה בעזה, הדחייה הפושעת של עסקה להשבת החטופים, העקירה המתמשכת של המוני ישראלים וישראליות מביתם, ההקצנה בחברה הישראלית והכוונות הגלויות להמשיך במלחמה רב-חזיתית לאורך שנים – כל אלה לא הצליחו לכרסם בציפיות ובתקוות של המחנה הליברלי ושל חלק מקבוצות השמאל בחודשים הראשונים למלחמה. אלא שבחודשים האחרונים נדמה שהמושג הזה, ולצידו חלק נכבד מארגז הכלים האפקטיבי של מחשבת ההתמעטות, הולך ומאבד מגע עם המציאות האסונית בישראל-פלסטיין. ההידרדרות המהירה והבלתי-נשלטת אל התהום ממירה את התקוות הפְּשלות למפנה ושינוי בתקווה אחרת, נואשת וקודרת פי כמה – התקווה למנוע קץ פוליטי בלתי-הפיך שכבר מצוי בעיצומו.

רבים ורבות מאיתנו לא יתקשו להזדהות עם האמרה המיוחסת ללנין – "ישנם עשורים שלא קורה בהם דבר, וישנם שבועות שקורים בהם עשורים". רעידת האדמה המתמשכת שבה אנחנו לכודות מגלגלת, כך נדמה, את תחושות הבלבול והתקיעות שהכרנו בתחושות חוזרות ונשנות של תדהמה ותימהון. ההפיכה של הבלתי-נתפס לחלק שגור מציאות

1 בהתאם לבקשתם של לורן ברלנט, כינוי הגוף המיוחסים להם מופיעים כאן בלשון רבים.ות.

חינו מאיימת על תחושת הממשות באופן עמוק, וגורמת לאירועי התקופה להיחיות כסיוט שאיננו מצליחות להתעורר ממנו. הרגשות מסוגן של התדהמה והתימהון אינן משתלבות בטבעיות במניפת ההרגשות המינוריות שמחשבת ההתמעטות מבליטה. בשונה מהרגשות הרקע העמומות ונטולות האיכות הדרמטית שהיא מבקשת לפענח ולהכשיר, מדובר בהרגשות משתקות ועזות כאחד – הרגשות שממשיכות להכות אותנו חרף הופעתן החזרתית. לסף האָפּקטיבי שנחצה בחלקים מסוימים בחברה בישראל בחודשים האחרונים, שמושג הטראומה מספק לו הסבר חלקי, אין מקום במחשבת ההתמעטות, ולא במקרה. מטרתה העיקרית הן לייסף את הערך של טקטיקות התמודדות יומיומיות וטריוויאליות עם רגילות משברית, ולהסיט את תשומת הלב מהאירוע הטראומטי ומהאלימות הבוטה שלו אל השחיקה האיטית בחוזקות החיים שאופיינית לעידן הליברליזם המאוחר. כתוצאה מכך, המעבר מהרגילות המשברית לאסון הנורא, וההתנרמלות המערערת שלו כרגילות החדשה, אינם מצב שהיא מעמידה לנגד עיניה. ניסיונה הראוי לפצח את התקיעות, שהפכה למטריצה הרגשית של חברות רבות, מטשטש את המוצא הנורא ממנה, מתעלם מכוחות ההרס הדינמיים שממשיכים לבחוש בה, ומצייר אותה כמצב סטטי יותר מכפי שהיא למעשה.

על רקע האסון המתגלגל בישראל-פלסטין, הפסימיות של מחשבת ההתמעטות נראית אופטימית יותר על המידה. אבל בכך לא מסתכמים הפערים שזיהיתי בדיעבד בין גוף המחשבה המקורי והמרשים הזה ובין המציאות הפסיכו-פוליטית המקומית. הפערים הללו נוגעים גם לתקוות של הציבור הליברלי בישראל, שבהשראת מחשבת ההתמעטות טיפלת בהן בספר בכפפות של משי. מאז החורף הקודם, הציבור הליברלי מתמודד עם מה שהוא חווה כקץ העתיד מבחינתו באופן דר־קוטבי שנע בין חרדה משתקת למחאה מלהיבה. מאבקו העוצמתי נגד ההפיכה המשפטית היה נקודת השיא, ואולי האקורד האחרון, במגמה עקבית שהחלה לפני כעשור – עלייתה של פוליטיקה ששמה את התקווה בראש מעייניה ומציגה את חידושה כתכלית שעומדת בפני עצמה. הפוליטיקה האָפּקטיבית של התקווה לא צמחה בישראל בחלל ריק: היא תפסה את מקומה של המוסריות הפוליטית, שמילאה תפקיד משמעותי בזהות, באתוס ובסדר היום של הציבור היהודי הליברלי בעבר. המבוי הסתום – שנבע מהקפאת המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים, מסבבי הלוחמה החוזרים ונשנים בעזה ומהנצחת שלטון נתניהו – הוביל את הציבור הזה להחליף את התוגה ואת תחושות האשם ביחס לכיבוש ולאפרטהייד בתחושות שהיו מתגמלות יותר מבחינתו. מאחורי מה שיכול היה להיראות כמהלך של התפכחות עָמדה למעשה השקעה בפנטזיה חלופית – כמיהה למה שלורן ברלנט כינו "ציבוריות אינטימית". תחושות השייכות,

ההתגייסות והתרוממות הרוח של המחאות הליברליות נתפסו כאופן הקיום החדש של התקווה, וכאפיק שעתיד להעלות את השמאל הציוני החבוט והמלנכולי על מסלול השפעה מבטיח. מאז קיץ 2020, ונוכח המשבריות הכרונית והבלבול הפרוגרמטי והרגשי שיצרה, הסחורה הרגשית הזו, שנתפסה כאטרקטיבית פי כמה מהתזכורות להשלכות הכיבוש והאפרטהייד, שימשה בסיס למיתוג מחדש של השמאל, והפכה לאחד הקווים הדומיננטיים של ביקורת השלטון בישראל.

התקוות שהמחאות הליברליות בישראל ביקשו להציל אינן ניתנות לניתוק משוויון הנפש שבה התקבלו ההרג ההמוני, ההרס המסיבי וההרעבה בעזה בקרב הציבור הנאור שאמור היה להתקומם נגדם. התקוות הללו סיפקו תשתית ליבידינלית למה שיגיל לוי כינה "דה-הומניזציה של התעלמות" – דפוס של דה-הומניזציה פסיבית, שבשונה מדפוסים בוטים ומפורשים של דה-הומניזציה בא לידי ביטוי ב"סירוב לקיים שיח כלשהו על האוכלוסייה". מה שנטרל את כיסי ההתנגדות לתמיכה הגורפת של הציבור בישראל במלחמה הברוטלית בעזה לא היה האַחָרָה דמונית של הפלסטינים, אלא פנטזיה של היפרדות, שנתמכה בהשתייכות מנחמת לקולקטיב של דומים, שבעקבות זוועות השבעה באוקטובר קיבלה אינספור חיזוקים. בדיעבד, קשה שלא להכיר בכך שהניסיון הנסלח כביכול לתחזק תקוות ופנטזיות פוליטיות כדי לשמר אחיזה ועיגון בעולם עלול ללכוד אנשים וקבוצות במציאות מדומיינת שבה דבר אינו חשוב יותר מהשרידות הפסיכו-פוליטית שלהם. האופטימיות האכזרית, למרות הפונקציות המקיימות שלה, ולמעשה בגללן, עלולה לתמוך בהתגשמות הסיוטים הפוליטיים הגרועים ביותר. ההיאחזות בתקווה נושאת בחלק מהאחריות להחרבת העתיד של הישראלים ושל הפלסטינים גם יחד. הייאוש העמוק שאוחז בנו ככל שהאסון מתדרדר עשוי להיות פתח לגמילה הכרחית גם מהקונספציה הזאת.

ד"ר מיכל גבעוני, המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

דוא"ל: mgivoni@post.bgu.ac.il